

SZINETÁR

ÖNÉLETRAJZ-SZERŰSÉG ÉS EGYEBEK

FREE SPIRIT PUBLISHING
BUDAPEST 2023

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. MAGYARÁZKODÁS	11
II. NEMZETKÖZI EMLÉKEK	19
III. FENT FELVETTEK A MADÁCH IMRE GIMNÁZIUMBA	49
IV. LENT A PINCÉBEN VÁROM A NYILASOKAT	69
V. FENT MEGÉRKEZNEK A ROMÁNOK	85
VI. LENT KÓRHÁZBAN-AZ ÁGY ALATT	97
VII. FENT MINISZTERELNÖK-HELYETTES LETTEM	115
VIII. LENT MEGBUKTATTAK	125
IX. FENT FELVETTEK A SZÍNműVÉSZETI FŐISKOLÁRA	137
X. LENT ISMÉT EGY POCSÉK BIZONYÍTVÁNY	149
XI. FENT A MAGYAR ÁLLAMI OPERAHÁZ ÖSZTÖNDÍJASA VAGYOK	161
XII. LENT NEM SZERZŐDTET AZ OPERA	177
XIII. FENT CSÁRDÁSKIRÁLYNŐ	187
XIV. LENT EGY KICSIT MEGIJEDTEM	199
XV. FENT TANÁR LETTEM A FŐISKOLÁN	215
XVI. LENT KERESZTTŰZBEN	227
XVII. FENT A CSALÁD	239
XVIII. LENT VISSZAMINŐSÍTETTEK	249
XIX. FENT VAGY LENT?	261

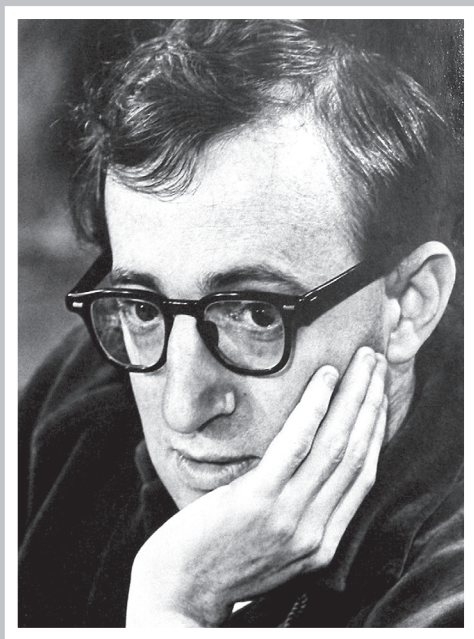
ELŐSZÓ

Éveken keresztül győzködtük, hogy írja meg. Nagyon sokat gondolkodtam, miből jön az ellenkezése. Hiszen sosem félt tőle, hogy a gondolatai ne érdekelnének másokat, attól vajon miért tart, hogy a történeteire nem kíváncsiak? Vagy talán csak sok mindenre nem jó emlékezni? Közben meg mégis muszáj. Hogy a jó megmaradjon, a rossz meg ne történhessen meg többet.

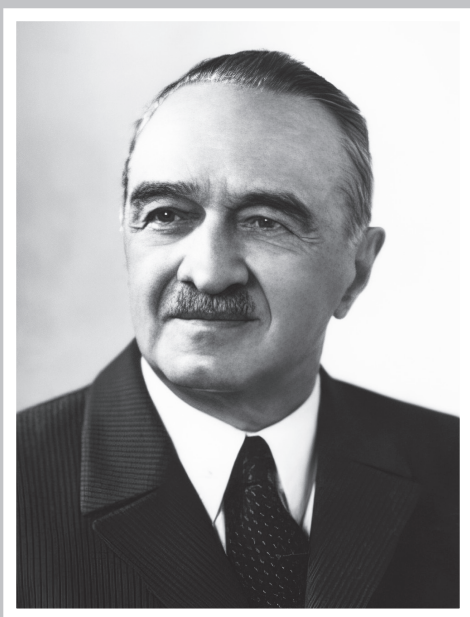
Tavaly valamikor egy étteremben ültünk az egész családdal a városban, és ebéd közben szóba került a gyerekkora. Néha szokott róla mesélni, főleg a számára érdekes vagy szép emlékeket. De aznap valamiért elmesélte, merre is húzták haza Nagymamámmal (akit én Papamaminak hívtam) háború után azt a pár megmaradt bútorukat, amik a gettóba is elkísérték őket, és amik most itt állnak a szobájában, emlékeztetve az Édesanyjára és a két nagynénjére, akik nevelték, és akiket mindennél jobban szeretett gyerekként. Aztán autóba ültünk, és végigjártuk az utat. Elmentünk a házhoz is, ahol éltek. Sosem jártam ott előtte. Hátborzongató volt állni a már beépített gangon, és felidézni azt a sok történetet, amit hallgattam tőle a harmincas-egyvenes évek Budapestjéről. És elképzelni azt a kis Mikikét, aki rövidnadrágban járt udvarolni, mert büszke volt a csinos lábaira. Láttam a nagynénjeit, Dórikát és Veruskát, akikről a nevemet kaptam, és akikkel sosem találkoztam, mert nem érték meg a boldog öregkort. És mégis ismerem őket a történeteiből, az emlékeiből. Mert csodásan tud mesélni.

Az ember nyilván elfogult a saját Édesapja életrajzával kapcsolatban. Hiszen ez az én történetem is. A családomé. És közben azt gondolom, nemcsak amiatt volt fantasztikus élmény olvasni, mert hozzám közel álló emberekről szól, hanem mert rólunk szól. Rólunk, a XX. század magyar szülötteiről, akik oly nehezen tudunk eligazodni a mindig a végletek irányába rángató izmusok, hitek, eszmék és történések közepette, akik annyira szeretnénk tartozni valahová, és közben mégis örök kívülállóként nézzük, ahogy zajlik velünk az Élet. Némi magyarázatot kap az olvasó, hogy hogyan lehetett a közelmúlt történelmének legnehezebb időszakában is tisztességesnek, pártatlannak és hitelesnek maradni. EMBERnek. Igazán tanulságos olvasmány! Azoknak különösen ajánlom, akik nem fogják elolvasni!

Szinetár Dóra

Woody Allen

Anasztasz Mikojan

MAGYARÁZKODÁS

Kilencven lettem. Sokat szidott korunkban a sokat szidott egészségügy és a még többet szidott gyógyszeripar jóvoltából, ez már nem olyan nagy ritkaság. Ebből az alkalomból megtisztelő felkérést kaptam, írjam meg az önéletrajzomat.

Sok önéletrajzot, naplót, vallomást olvastam. Csupa ismert ember, államférfiak, művészek visszaemlékezéseit, akik világszerte a köztudatban vannak, vagy akiket legalább idehaza nagyon sok ember ismer.

Bevallom, félek a műfajtól. Arra gondolok, hogy ha valakinek a kezébe akad egy könyv, ami rólam szól, azt kérdi: mi közöm hozzá? Meg milyen legyen egy ilyen „vallomás”? Érdekes, színes? Hogyan?

Woody Allen önéletrajza (*Apropó nélkül* – fordította, még-hozzá nagyszerűen, Dési András György) finoman szólva más-képp szórakoztató, mint például Anasztasz Mikojané (*A harc útján* – fordította Hangay Sándor).

Pedig Mikojan Sztálin mellett állítólag kétszer akadályozta meg az atomháborút. Részt vett minden disznóságban, de első-nek lépett fel Sztálin halála után a sztálinizmus ellen. És mindez igazán jelentéktelen ahhoz képest, hogy ő intézte el a Budapesti Operettszínházzal az én *Csárdáskirálynőm* diadalútját a hajdani Szovjetunióban. Ezért is olvastam emlékezéseit, bár nyögve-nyelve, de szorgalmasan, ha nem is végig. Így ír:

„Az igazi nehézségek akkor kezdődtek, amikor hozzáláttam Marx *A tőke* című műve első kötetének tanulmányozásához.

Emlékszem, hogy amikor elolvastam az első fejezetet, sok mindent nem értettem, de nem adtam fel a küzdelmet. Újra nekifogtam, ezután már valamivel többet értettem belőle. Aztán elhatároztam, hogy megpróbálom papírra vetni, mit is olvastam. Újra nekiláttam és jegyzeteltem. De milyen furcsa! Azt hittem, hogy röviden, saját szavaimmal fogom feljegyezni azt, amit olvastam, de nem sikerült, mert terjedelmes jegyzeteket készítettem, mégpedig Marx szavaival, mert nem találtam a szükséges szavakat és rövid kifejezéseket.”

Woody meg így ír: „Az egyik ínycsiklandó kis előétel. (Egyetemista lány) azt kérte, hogy vigyem el Greenwich Village-be. Elvonszolt egy előadásra, amelyen, ha jól emlékszem, thai bábokkal adták elő a *Macbethet*. Szerencsére felébredtem, mielőtt lement a függöny. Azután egy kényelmes kis helyen gyertyafény mellett Cseszláv Milosról és a dialektika perverziónjáról áradozott, én meg közben gondolatban levetkőztettem. Azután átmentünk egy vakolatlan folkklubba, ahol Josh White összeláncolt fegyencéről és egy nevetek feljegyző emberről énekelt, miközben a terem hátsó részében FBI-emberek jegyzeteket készítettek.

Végül visszatértünk a házukhoz, ahol ő zavartan a bejárat felé iramodott, én pedig előrevetődtem, hogy megcsókoljam, úgyhogy az ajtót becsapva megcsípte az orromat.”

Mikojan megfelelni akart, Woody meg csak szabadon írja, ami az eszébe jut. Illetve egy frászt, mert ő is megfelelni akar, de a piacnak. Méghozzá nagyon sikeresen, csak nekem az a bajom, hogy bár kacagva olvasom, de jön a rengeteg név, akikről nem tudom, hogy kicsodák, micsodák. Tudom, hogy sok millió amerikai ismeri őket, de én vagyok kettesben a könyvvel, és nekem hosszú oldalakon keresztül rengeteg fekete folt a sötétben.

Tanulság: Aki arra vetemedik, hogy valami önéletrajzfélét követ el, annak tudni kell, hogy akikről ír, azokat csak egy buborékban ismerik. És milyen pici az én buborékom Woodyéhoz képest.

Nála szerencsére sok az ismerős is. A feleségei, végül, de nem utolsósorban Mia Farrow. Őt sok filmben láttam, és a sztoriról is hallottam, hogy Woody elvette Mia nevelt lányát, ebből aztán per lett, nagyon sok millió dolláros háborúság, igazi amerikai módra. Amikor erre kerül a szó, akkor Woody izgatott lesz, küzd az igazáért, és sokat veszít a humorából. Mert minden emlékirat a megfogalmazó szemszögéből és emlékezete szerint adja elő az igazságot, és gyakran rosszul emlékszik vagy torzít. Mire emlékszem, hogyan és milyen pontosan? Itt is az arányok számítanak.

Én például, amikor a müncheni merénylet történt, akkor éppen Borsodban, Lyukóányán voltam a bányászok vendége, akik megválasztottak engem a kedvenc Ki mit tud? zsűritagnak. És emlékeimben ez az ünnepség bizony jobban él, mint a müncheni tragédia. Na, ez a szubjektivitás.

Ami nálam sokkal jelentősebb személyek különböző műfajú, nagyon érdekes visszaemlékezéseit is átjárja.

De Gaulle és Churchill. Egy kicsit egymás ellen. Hogyan intrikált Churchill a Hitler elleni élet-halál harc hátterében, hogy majd a háború után Anglia rátehesse a kezét a francia gyarmatokra. Végül is mi lett a gyarmatokkal? Mind elveszett, itt is, ott is. Tanulságos! Az még inkább, hogy aki olyan elszántsággal harcolt a francia gyarmatbirodalomért, De Gaulle adta fel a legfontosabb gyarmatot, Algériát, ami több volt, mint gyarmat, francia megye, az ország szerves része kétmillió itt született francia lakossal. És De Gaulle, akit a francia nacionalizmus juttatott hatalomra, a nacionalisták ellenére megadta a függetlenséget Algériának, mert államférfi volt, aki történelmi szükségszerűségben gondolkodott, és nem hétköznapi politikus, aki csak a következő választásokra figyel.

Ez itt és most azért fontos, mert ha az életemet alakító korra emlékezem, akkor nagyon is meghatározó, hogy akkor még léteztek olyan nagy személyiségek, mint De Gaulle meg Roosevel, t

Willy Brandt, Bruno Kreisky, Teng Hsziao-ping, Enrico Berlinguer, Aldo Moro és a prágai 68-asok.

Másfelől meg az is támaszt mai gondolatokat, amikor Goebbels naplójában azt olvasom, hogy még 1945 tavaszán is milyen optimista a Führer, milyen nagyszerű állapotban van, miközben oly sok az áruló, és már Göring is használhatatlan a kábítószerek miatt.

Meg Horthy és Rákosi. Horthy a vereség után a katonái által véghez vitt újvidéki vérengzésről, csak mint sajnálatos eseményről ír. De legalább ír. Rákosi pedig úgy mentegeti a Rajk-pert, hogy az felér egy beismerő vallomással.

Kedves Olvasó, kérlek fogadd el, hogy ebben az önéletírásban nemcsak az életemről írok, hanem néha még többet is a korról. Amire például jellemző: lehet, hogy az elvtársak annak idején kézbe vették Jászai Mari önéletrajzát, de nem olvasták elég figyelmesen.

Mert a nagy színésznő ebben a helyenként megrendítő, tanulságos írásban hosszan dicséri az áldott Horthy Miklóst, és hosszasan szidja a kommunistákat. És ennek ellenére a Jászai Mari térre építették Rákosiék az akkori politikai rendőrség, az ÁVO székházát. Úgy is hívták a korabeli cinikusok, hogy Ávó Mária tér.

A művészek vallomását kevesebben olvassák, mert sok közléshez tényleg nincs köze a nyilvánosságnak. Például egy nagyon sikeres színész-rendező-igazgató kolléga azt ecseteli hosszan, hogy mindig és mindenütt milyen rosszul érezte magát. Persze olvasható sok jogos panaszkodás is. Például, amit több mint 120 éve a nagy magyar színész, Kassai Vidor írt: „Emlékszem egy húsvét vagy pünkösd napra, amikor egész napon koplalnom kellett volna. Ha szerencsére valakitől tíz krajcárt nem kapok. Erre az estére nagyon emlékszem, mert ez nagy ünnep volt, és akkor még az ünnepek számát követtem... Rendesen többen laktunk együtt. Így kevesebbe került egynek-egynek, és ha fizetni nem

bírtunk, hát többen kérhettük a budai házmesternőket vagy mosónőket, meg Isten tudja kiket, hogy várjanak tovább a poloskás szobák béreivel.”

Lehet tanulni abból is, ahogy Kassai egy jellemet ábrázolt: „Gyakran fordul elő az életben, hogy nevetünk, mosolygunk, udvariasságból, mikor nincs is kedvünk hozzá. Nagy Ferenc ezt mindig nagy ökonómiával tette, mert arcának csak azzal a felével mosolygott, amelyik felén az a személy volt, akinek a kedvéért mosolygott.”

És még egyszer Woody Allen. Meglepett, hogy milyen gyakran becsméri magát. Persze megteheti, hiszen Oscar-díjat kapott, amit ráadásul nem is vett át, és szobra van több európai városban.

Összefoglalva, hol vagyok én ezektől? Meg Saint-Simon hercegtől, aki az emlékirataiban annyira bizalmasan ír XIV. Lajosról. A korlátlan hatalmáról, az eszéről, a charme-járól, de még a gonoszságairól is. Ezt is megtehetette, pedig az a király mégiscsak a Napkirály volt, én pedig legfeljebb arról írhatok, hogy életem során egy kis ország miniszterelnökeivel válthattam egy pár, bár tanulságos szót.

Saint-Simon is, meg Woody is lehetnek szerények, volt mire. Én nem vittem olyan sokra, hogy ilyen szerény lehetnék. Ezért, ha írok, szerénykedés helyett inkább dicsekedni fogok, hiszen az adott keretek között szerencsés és sikeres volt az életem. És többségében jól éreztem magam.

Azt mutatják a Euronews híradóban, hogy a tőlünk 3000 milliárd fényévre levő galaxist is láthatjuk már. Jó, de én kicsiben gondolkodom, reménybeli olvasóimra kacsingatok, és mégiscsak megírom magamról, hogyan is éltem át az „arasznyi lét” fordulatait. Lehet, hogy úgy viselkedem, mint az idős színész az uszodában, amikor egy nagyon csinos nő rámosolyog, hiszen látta már színpadon. És a derék ember némi röcögtetéssel így szól:

– Talán így alkony felé is lehet még próbálkozni.

A nő rámosolyog és továbbmegy, de mégiscsak adott egy biztatást – mint nekem a felkérés. Lehet, hogy még nincs vége?

Tehát bátorkodom én is emlékezésekkel jelentkezni az életek-ről szóló írások végtelen sorába. Az emlékezések között jócskán akadnak legendák. Olyanok, amiket csak a közhiedelem avatott igazsággá, hiszen nincsenek rá bizonyítékok. Ezért felelősséget csak olyan történetekért vállalhatok, amiket átéltem. De, amiről írok, a többit is elhiszem.

Akikről írok, szereplőim között vannak, akiket nem ismer minden olvasó. Mert ez az írás, nem kismértékben, magamnak szól. Vagy a családomnak és barátaimnak, vagy azoknak, akik az előző kilenc könyvemet olvasták, vagy akik a színházi, filmes, tévés munkáimat szerették, vagy olyanoknak, akik eddig egyáltalán nem ismertek. Mindenesetre leltár és összegzés.

Talán úgy kéne, ahogy a francia Claudel tanácsolja. Szerinte ugyanis minden életet a csúcsokról kell szemlélni vagy bemutatni. De én még úgy is gondolom, hogy ha a csúcsokról beszélek, akkor a teljességhez tartozik az is, amikor az ember padlóra kerül.

A sorsom soha nem volt független országunk történetétől. Szerencsém volt, mert életem nagy többségét békeidőben élhettem, ezért bár a történeteim műfaj szerint változatosak, de több a könynyű, ám tanulságos anekdota, mint a sorsomat végzetesen befolyásoló tragikus esemény. Azok nagyobb részének csak megrendült tanúja voltam, és sok kortársamhoz képest, csak kisebb mértékben elszenvedője. De még így is voltam „LENT” nem is egyszer.

Történeteim magyarok, és jó részüket meghatározta a XX. század. Az pedig tele volt nagyszerű és rettenetes jelenségekkel. A civilizáció csodái és a civilizáció visszafordíthatatlan rombolásai.

Hitler és Sztálin. Elrontott és eltiport forradalmak és győzelmes felszabadulások. A csodálatos modern művészet és a rettenetes modern művészet.

És a XXI. század? 2022. Soha el nem képzelt technikai fejlődés, de pusztul a természet. Ötszáz éve nem volt ilyen aszály. Olvadnak a gleccserek, erdőtüzek, pusztító árvizek az egész világon, és már nyolcmilliárd embert kell a Földnek eltartani. És mindeközben, csak úgy mellékesen, tízezreket ölnek meg és milliókat tesznek földönfutóvá azért, hogy orosz vagy ukrán oligarchák gazdagodjanak, meg hogy milyen zászló lengjen a Krímben. Olyanokat ölnek meg és tesznek földönfutókká, akiknek mindehhez semmi közük.

Energiaválság van, és a FAO jelentése szerint 40 millió embernél több éhezik a Földön. És közben a világon minden törpe a szuverenitásról beszél, és akadályozza a közös fellépést. És még csak azt sem tudom, hogy pár évtized múlva majd úgy gondolunk erre a korra, mint a hülyeségből fakadó szörnyűségek korára, vagy mint a visszasírt nagy békére.

Szóval lesz, ami lesz, megírom. De előbb még egyszer és utoljára elmegyek Japánba, ahova meghívták az általam rendezett *Varázsfuvolát*, és külön még engem is!

Volt egy színdarab, abban egy öreg kínait játszott Páger Antal. A darab sok képből állt, és minden kép végén kijött az öreg. Feltette a nézőknek a kérdést:

– Tanulság? – És rögtön felelt: – Nincs!!!

Ez gyakran így igaz. De ha bevallja az ember, ha nem, az írások jó részét mégiscsak a tanulságért írják.

Tehát hogy is volt? A csúcson és a padlón.

FENT ÉS LENT.

Életem története három korszakban zajlott:

Az első 25 év: TÚLÉLTEM! ÉS VOLT, AMI SIKERÜLT.

A Kádár-rendszer: A LEGVIDÁMABB BARAKKBAN.

A rendszerváltás után: HOSSZABB PÓRÁZON.

Turandot, Új-Zéland, Wellington

*A Vig Özvegy, utcai plakát
(Szentpétervár)*

Közönségfotó (Japán)

NEMZETKÖZI EMLÉKEK

Nem kezdem az önéletírást a gyermekkortól, ahogy szokás, mert már az elején szeretném jelezni, hogy csapongok. Írom az életemet, de azt is, ami annak kapcsán eszembe jut, és minden leírt sor mellett fontos, amit írás közben a világban átélek.

Most azért írok a nemzetközi munkáim kapcsán szerzett élményeimről, mert úton vagyok Japánba. Meghívtak, abból az alkalomból, hogy 25 éve írtam alá szerződést a Magyar Állami Operaház vendégszerepléséről. És most ismét ott szerepelünk. Méghozzá azzal a *Varázsfuvola* előadással, amit én rendeztem.

Megy a repülő, szennyezem a levegőt. Hollandiában már tilos a repülő turistautakat reklámozni. Mert a repülő minden egyes méteren rontja a Föld atmoszféráját. Úgyhogy a fejlettebb országokban már üldözik a repülő turistákat, mint a cigarettázókat. Természetesen bűnös vagyok én is, mint oly sok európai honfitársam. Szennyezem a levegőt, de hát imádom a repülést, és ezen túl is annyi mindenben vagyok bűnös. Használok a gyermekmunkával készült trikókat, és ki tudja, vásárlásaimmal milyen diktatúrákat támogatok.

Azt mondják, hogy az embereket felnőttként kell kezelni. Azért ez nem biztos. Talán a klíma, a népesedés, az élelmszer-termelés, a járványok dolgában, meg ha valaki háborúzni akar, no és a világban egyre csak szélesedő gazdag-szegény szakadék ügyében jó lenne valami központi felnőtt hatalom, ami rendben tartaná ezt az infantilis emberiséget. Mert addig, amíg

ez nem lesz, bizony egyénenként is bűnözünk, de főleg országonként. Úgyhogy repülök.

Hát persze ennek a bűnnek van jó oldala is.

Japánban az elmúlt időben az Operettszínház 200-szor szerepelt *A Vig Özvegy* előadással. Ami azt jelenti, hogy 200-szor okoztunk örömet sok-sok embernek. 200-szor volt olyan élményük, amit nem felejtenek el. 200-szor volt valami értelme az életüknek arra a pár órára. Az Operett után jött az Operaház. Eljátszottuk a *Traviatát*, a *Figaro házasságát*, a *Denevért*, a *Carment*, mindezt Tokióban, Oszakában, Nagaszakiban, Fukuokában, Fudzsiban, Jokohamában, Hamamacuban, Hakonében, Hirosimában, Hokkaidóban, Szapporóban. Nem semmi.

Sokadszor mennek most a rendezéseim külföldön. Meg sokat rendeztem én magam is. És most, repülés közben, hogy múljon az idő, elkalandozom, visszagondolok a külföldi útjaimra, hiszen azok is az életem fontos részét képezik. És az emlékezet csapong, ezért gyakran nem az előadások meg a munka jutnak eszembe, hanem a kísérő események.

AZ ELSŐ KÜLFÖLDI RENDEZÉSEM SZÍNHELYE: 1957. SZVERDLOVSK – MA ISMÉT JEKATYERINBURG

Úgy kerültem oda, hogy egy rangos szovjet színházi delegáció ellátogatott az akkori Színművészeti Főiskolára, méghozzá az én osztályomba. Minden, amit láttak, nagyon tetszett, hallottak az én *Csárdáskirálynőm* moszkvai sikeréről is, úgyhogy meghívtak, rendezek náluk egy előadást

1955-öt írtunk akkor. A rendezésemre viszont 1957-ben, közvetlenül az 56-os forradalom után került volna sor. És az akkori történelmi helyzetben a dolog nem volt egyszerű. El kellett dönteni, hogy elmegyek-e abba az országba, amelynek a csapatai most szállták meg az én országomat. De forradalmár barátaim,

köztük olyanok, akiket éppen az illegalitásban segítettem, biztattak:

– Menj csak el, miért ne rendeznél, a színháznak semmi köze az egészhez!

És volt, aki még azt is hozzátette:

– Legalább addig se vagy itt!

Én akkor írd és mondd, 25 éves voltam. Megérkeztem Szverdlovszkba, a színházba az első olvasópróbára. És azt hittem, hogy dolgozni fogunk, de nem. Az egész társulat ott ült a nézőtéren öltönyben, nyakkendőben, sok-sok kitüntetéssel, és amikor beléptem a nézőterre, megszólalt a zenekar, fanfárok üdvözöltek és tapsvihar... Álltam ott ifjú gyerekként a sok nálam idősebb ünneplő ember között, és nem nagyon értettem, hogy mi van. Több nap után jöttem rá, hogy ott ugyan örültek nekem, akiről mindenfélét hallottak és akitől valami újat vártak, de még inkább személyemben ünnepelték a magyar forradalmat, ami akkor mindennapi titkos téma, irigyelt és népszerű volt Szovjetunió-szerte.

Sokszor elmondtam már, hogy látván a sok-sok kitüntetést megkérdeztem az idős főrendezőtől:

– Itt mindenki háborús hős?

A válasz így hangzott:

– Nem, hanem itt ilyen rosszak a fizetések.

Ugyanis ott már akkor különböző plecsnikkel ellensúlyozták a jövedelem hiányát.

Érdekes volt ez a beszélgetés, nemcsak a tartalma miatt, de azért is, mert a szovjet színház főrendezőjével francia nyelven folyt, mintha a *Háború és béke* szereplői lettünk volna. Azért volt ez lehetséges, mivel az öregúr a ritka megbecsült maradványok közé tartozott még a régi világból. Szergej Kugusev nagyszerű, okos, toleráns, tehetséges és kedves ember volt. 50 évvel azután, az akkor már visszakeresztelt Jekatyerinburgban virágot vittem a sírjára.

Itt esett meg az első igazi kalandom a vodkával, ami más-ként sikerült, mint korábban a *Csárdáskirálynő* bemutatója után Moszkvában. Ott ugyanis, amikor előadás után a banketten már harmadszor ittak az egészségemre, és hát persze nekem is innom kellett, akkor a vacsorán részt vevő magyar nagykövet – bizonyos Münnich Ferenc, aki később miniszterelnök, majd egy rövid időre utcanév is volt – a fülembe súgta:

– Kérem, jöjjön ki velem a mosdóba!

Kicsit rémülten követtem a férfi vécébe, ahol a zsebéből kivett egy kis becsomagolt vajat, és így szólt:

– Magát le akarják itatni. Ez itt szokás. Egye meg ezt a darab vajat, akkor túléli.

Így aztán Moszkvában megúsztam, és ezután nagyon is kerültem a vodkát. Ám Szverdlovszkban a helyi gyártmányt még-iscsak megpróbáltam.

Úgy történt, hogy a színészek meghívtak vacsorára, én megkóstoltam a vodkát, és másnap reggel a szobámban ébredtem. Egyszerűen összeestem az asztalnál, és haza kellett vinni, ugyanis lelkesen ízlelgettem az orosz barátkozás nélkülözhetetlen kel-lékét és mondogattam:

– De hiszen ez nem is erős, ez olyan, mint a neve. Vizecske.

Öt pohár után elaludtam.

Másik tanulságos kalandom: Összebarátkoztunk egy ifjú szí-nésznővel. Gyakran meglátogatott a szállodai szobámban. Ez azért nem volt olyan egyszerű, mert mint köztudott, a szovjet szállodák minden emeletén ült egy „dezsurnája” azaz napos-fel-ügyelő. Rendszerint egy 50 év és 100 kiló feletti asszonyoság, aki vigyázott a csendre-rendre, és ami számomra kínosabb volt, örködött, hogy idegenek ne látogathassák a vendégeket. De mi ügyesek voltunk, és a jóasszonyt úgy játszottuk ki, hogy vala-hányszor a barátnőm eljött hozzám, kimentem a folyosóra és közöltem a némberral, hogy a szobámban nagyon meleg van,

állítson a fűtőtesten, mert neki van kulcsa hozzá. Akkor ő bejött, és amíg vacakolt az ablaknál levő fűtőtesten, nyitva hagyta az ajtót, a barátnőm meg beszökött a fürdőszobába és ott várta ki, amíg tiszta lett a levegő. Aztán amikor el akart menni, akkor megint beállt a fürdőszobába, én kimentem a folyosóra, és közöltem, hogy most meg hideg van. A banya bejött, a barátnőm kiszökött, és ez így ment egy jó darabig. Igen ám, de egyszer telefonon beszéltük meg a randevút, és nem gondoltunk arra, hogy bár itt a nóta szerint „Minden ember tudja, hogy szabad!!”, de minden külföldi telefonbeszélgetését lehallgatják. Úgyhogy jött a barátnő, én kimentem a folyosóra, ahol az államhatalom képviselője éppen nagy gonddal írogatott egy füzetbe. Előadtam mondandómat a fűtésről, ő felnézett a papirosból, figyelmesen végighallgatott, majd így szólt:

– Ezt a trükköt mi már nagyon is jól ismerjük! – és visszatemetkezett az irományába.

Hasonló esetben, az őrző angyalok tettlegességre is szoktak vetemedni, de hát én mégiscsak a színház vendége voltam, és az oroszoknál mindig és mindenkor a SZÍNHÁZ egy szent intézmény. Ez az egyik legjobb tulajdonságuk... Nem fogok sokat írni a magánéletemről, ezt az epizódot csak azért említem, mert sokat mond el a korról.

A *Valahol délen* című előadással elindultunk a nagy országos szovjet színházi versenyen, és sokáig tanúsította szobám falán oklevél, hogy megnyertük az első díjat.

1958 MOSZKVA

LILI BÁRÓNŐ A MOSZKVAI OPERETTSZÍNHÁZBAN

Ez a munka már nem volt felhőtlen. Ez az előadás az egyike azon keveseknek, ahol nem én választottam a darabot, hanem felkértek rá. Szerencsés életem volt, túlnyomó többségében olyan

műveket állítottam színpadra, amiket szerettem és amelyekkel valamilyen mondanivalóm volt. A *Lili bárónő* pedig nem ilyen. Bár a zene helyenként nagyon jó, de a darab egésze számomra akkor semmit se mondott, és cselekményét kissé gyermetegnek láttam. Elővigyázatlanul beszélgettem erről a színház társalgójában, és ennek az lett a következménye, hogy néhány kis színész, ám nagy bolsevik éjszakai párttaggyűlést hívatott össze, ahol azon vitatkoztak, hogy nem kell-e engem leváltani, mert destruálom ezt a nagyszerű művet, ami olyan bátran támadja az arisztokratákat. Na, ezt se gondolták volna a derék pesti szerzők a Horthy-korszakban, hogy remekműüket majd moszkvai bolsevikok fogják védeni a magamfajta veszélyes reakciótól. Szerencsére a vezető színészek – mint életem folyamán annyiszor – kiálltak mellettem. De azért a főrendező behívott a szobájába és ott hosszan magyarázta, hogy mennyire becsül engem, de hát ő se rendez mindig remekműveket.

Az is kellemetlen volt, hogy a főszereplőmnek a darab első felvonásában egy éjszakai jelenetben gyertyatartót kellett tartani, azzal világított maga elé. Nos, hát ez a főszereplő egy igen erős fiatalember volt, de mégis roskadozott, mert a kezébe egy ménkü nehéz gyertyatartót adtak. Én hívtam a kellékest, és kértem, hogy adjon neki valami könnyebbet, amivel lehet játszani. Mire a kellékes rám förmedt:

– Eta nasztajascsi bronz! – ordította, azaz valódi bronz! Tehát ezt nem lehet kicserélni, ez egy érték, és ez a látvány értékes és fontos! Az meg nem érdekes, hogy a színész esetleg összeszarja magát.

Hát így mentek a meccsek a premierig, sok-sok följelentéssel, de végül is a dolog sikerrel zárult.

De Szverdlovskban a magam választotta darabbal sokkal jobban éreztem magam.

Mindkét előadásból lidérces emlékként maradt meg, hogy mentek a próbák, és soha senki nem volt hajlandó megmondani,

mikor lesz a premier. Majd... mondták, majd... Hát én meg szerettem volna már hazatérni. Úgyhogy csak hosszú-hosszú idő után sikerült mindkét helyen kikényszeríteni a bemutatót. Annyira, hogy Szverdlovszk inkább fizetett nekem egy pihentető egyhetes repülőtutató Tbiliszibe. ugyanis ott vendégszerepelt az első feleségem, és a repülés akkor nagyon olcsó volt. Erről majd később írok.

Egy évre rá Moszkvában is folyton húzták az időt. De a szovjet vagy orosz időhúzás csúcsteljesítményét évek múlva tapasztaltam meg.

1967 MOSZKVA, KIS SZÍNHÁZ

Moszkvában a Nagy Színház az Operaház és a Kis Színház a prózai Nemzeti Színház. Ott rendeztem Hubay Miklós *Kékben és pirosban* című darabját a televízió számára. Ott aztán bepillantást nyertem a legelőkelőbb nemzeti színházi rendszerbe, amihez képest az orosz zenés színházak még siettek. A szisztéma lényege az volt, hogy a próba elkezdődött délelőtt 11-kor, és tartott 13 óráig. Akkor egy bőséges ebédszünet következett. A büfében együtt ebédeltünk, és csámcsogva beszélgettünk a darabról egészen délután háromig. Háromtól megint jött egy próba öt óráig. Ennyi. És az volt az elv, hogy mindig csak akkor van premier, amikor a darab elkészül. És hogy mikor készül el? Ki tudja?

Ehhez hozzátartozik, hogy a Kis Színháznak akkor több mint kétszáz színésze volt, és egy-egy színész időnként jutott csak előadáshoz. Akinek előadása volt, az előtte két nappal már nem jöhetett próbára. Annak előtte két nappal már pihennie kellett. Hát egy-egy előadás szenzációs is volt. Felejthetetlen, zseniális! Olyanok voltak a színészek, mint amikor a vadállat beszabadul az arénába. Vagy mint a versenylovak az utolsó kanyarban. Végre játszhattak, végre ott voltak a közönség előtt.

Viszont az időhúzás ellenkezőjét éltem meg még előtte nyugaton.

1963 GENOVA, TEATRO CARLO FELICE

Kedvenc vígoperámat, a *Fra Diavolót* rendeztem. Ott meg azt közölték velem, hogy az előadást tíz, azaz tíz nap alatt kell létrehozni. És próba volt reggel kilenctől este hatig, egyórás ebédszünettel. Pedig az ebédszünet, a szieszta Olaszországban szentség. Egytől háromig csak az énekesekkel próbálhattam, mert 12-től 3-ig kihalt a színház. Egy lélek nem volt a környéken sem.

Itt is voltak érdekes élményeim. A főszereplő, Giuseppe Campora azokban az időkben sztár volt Olaszországban, de a ruha, amit a címszerephez készítettek számára, egy kicsit szűkre és nagyon komplikáltra sikeredett, úgyhogy az öltözéssel komoly gondjai támadtak, pláne ott, ahol az előadás folyamán átöltöztetésre került a sor, mert azt bizony csak szenvedéssel tudta bonyolítani. Ezért vettem egy mély levegőt, elmentem az igazgatónőhöz, és kértem, hogy legyen még egy öltözései főpróba, hogy Campora kipróbálhassa a ruhát, és ha kell, azt alakíthassák. Hát igen, csakhogy a plusz próba plusz pénz a műszaknak. Az igazgatónő szívta a fogát, de végül belement. És akkor Campora közölte, hogy ő csak akkor hajlandó még egyszer öltözni, ha ezt megfizetik. Ha nem fizetnek, akkor nem öltözik, ami számomra, aki akkor még nem ismertem azt a világot, érthetetlen volt, hiszen érte csináltuk az egészet. Ezután hosszú éjszakai zárt tárgyalás következett a sztár és az igazgatónő között. Hogy miben egyeztek meg, azt sohase tudtam meg – mindenesetre Campora öltözött, és az előadás nagyon jól sikerült.

A legnagyobb olasz lap, a *Corriere della Sera* agyondicsért. Meg is hívtak a milánói Scalába, hogy rendezzek *Trubadurt*, de az bizony elmaradt. Visszamondták, mert a szakszervezet tilta-

kozott, hogy fiatal külföldit hívnak egy ilyen igazán olasz darabra, amikor itt vannak a remek munkanélküli olasz rendezők. Na, ennnyit a nacionalizmusról meg arról a szabad világról.

1966 WUPPERTAL, NYUGAT-NÉMETORSZÁG, MARICA GRÓFNŐ

Ott találkoztam először az akkor már járványszerűen terjedő rendeződiktatúrával.

A nézőtéren ült a főrendező, előtte asztal, az asztalon lámpa, és valahányszor megszólalt, meggyújtotta a lámpát, ami őt megvilágította. Ott ült, mint egy szent, kivilágítva. És onnan kiabált föl a színpadra. Amit kiabált, az szintén tanulságos volt. Azt ordította a kórusnak:

– Wir sind in Ungarn!!! Paprika!!!

A *Marica grófnő* egy csodálatos zene és egy elég közhelyesen magyarkodó darab, de hát semmi sem volt neki elég „paprika”, mert ugye, azt éneklik a darabban, hogy „Lajos, Pali, Miklós, rechts und links ein tschikós”.

Hát ez az a tschikós-fokosch-gulásch Magyarország, amit nagyon sokan szerettek volna, és szeretnének rólunk látni.

Meg aztán az is hozzátartozik a korhoz, hogy a „Béketáborból” jöttem. És bementem egy borotvaüzletbe, és megkérdeztem, hogy lehet-e villanyborotvát kapni? Mire az eladó úgy nézett rám, mint egy hülyére, hát miért ne lehetne kapni, ha az van kiírva, hogy ez egy borotvákat áruló bolt? Nem tudta a derék eladó, hogy Kelet-Európában, ahonnan én jöttem, ott a feliratoknak nincs reális értéke. Azóta se...

De az is jellemző, hogy Wuppertalban, a mélyen antikomunista-kapitalista Nyugat-Németországban, a Ruhr-vidék szívében, a legvadabb hidegháború idején sétáltam egy szép utcában, amit Friedrich Engelsről neveztek el. Merthogy Engels Frigyes ott született!

1968 MÜNCHEN. TELEVÍZIÓBAN A SZÉKELYFONÓ

Kodály zseniális darabja németül számomra is kicsit furcsa volt, meg a németek számára is. Amikor a *Székelyfonóban* azt éneklik, hogy „csak az én édesem, tiszta feketében” akkor mi Magyarországon megrendülünk.

Münchenben amikor azt hallották, hogy „nur mein allerliebsten, trauer schwarz gekleidet”, akkor csodálkozva figyelték az egzotikumot. Nehéz feladat volt megértetni az egyes számok különböző tartalmait, de a végén nagy siker lett, mert a német énekesek, ha néha nem is értették, de megéreztek a mű minden üzenetét, és nagy odaadással adták elő ezt a rendhagyó remekművet. Az adást két év alatt ötször ismételték.

De ehhez kapcsolódva volt egy tanulságos, ha úgy tetszik a kor politikai világára jellemző élményem. Én akkor a Magyar Televízió főrendezője voltam, és mint vendég rendeztem a Bajor Televízióban.

A tévéfilmhez forgattunk volna filmrészleteket Erdélyben, azaz Romániában, ehhez viszont beutazási engedélyre volt szükség. Azt gondoltam, egyszerűbb, ha a vízumot a Magyar Televízió kéri számomra. A Magyar Televízió meg is kérte, de a kérelmet a szövetséges szocialista román állam visszautasította. Ilyen volt a Ceaușescu-Románia. Nem adtak vízumot a baráti Magyarország televíziója főrendezőjének. Ezzel szemben ezután az ellenséges NATO-tag Német Szövetségi Köztársaság kérte meg ugyanezt, a Bayerischer Rundfunk számára dolgozó Szinetár rendezőnek. Annak simán megadták.

Utána következett...

1973 HELSINKI

...ahol Karinthy Ferenc, azaz Cini darabját, a *Dunakanyart* rendeztem a televízióban, és mivel igen kicsi volt a gázsí, ezért

a televízió jutalmul elküldött egy ötnapos kirándulásra, Lappföldre.

Lappföld csodálatos, de már a határán hatalmas táblán egy nagy szúnyog fogad. Annyi szúnyog, azt hiszem, sehol sincs a világon, mint ott, és erre nagyon büszkék. Az is különleges, hogy szabadon csatangolnak a városok, a falvak utcáin a rénszarvasok. Szóval nagyon messzi világ. Eljutottam a legtávolabbi, legészakibb faluba, Utsjokiba, ahol tapasztalhattam, hogy milyen a spontán nemzetköziség, ugyanis amikor este beültem az egyetelen, rozzant faház kocsmába, ott ültek a határon átjött norvég pásztorok és a helybeli finn lappföldi, vágott szemű, különböző állattenyésztők. Ők iddögáltak, és sok érzéssel játszott egy zongorista. És ugyan mit játszott? Azt, amit a pesti Kozma József írt – Joseph Cosma néven Párizsban. A világsikerű sanzont: „A két szemét még mindig látom”, azt a dalt, ami eredetileg egy román kommunista mozgalmi dal volt: „Repülj te lángoló, tűzszínű zászló...” Tanulságosan sok náció volt jelen a kocsmában, és amikor rágyújtottak Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjére*, akkor már igazán otthon éreztem magam Utsjokiban.

1975 BERLIN, GIANNI SCHICCHI

Ez Kelet-Berlin volt, és szintén jól sikerült. A televízió vezetői halálra dicsérték, és egy csomó olyan népszerű tendenciát magyaráztak ki-be a Puccini-darabba, a burzsoázia leplezésétől kezdve mindenfélét, amit ugyan tartalmaz, de csak annyira, mint oly sok jó mű az elmúlt századokban. A szerkesztőnek, aki ennyire harcosan politizált, volt egy kislánya, akit bemutatott. A helyes gyerek neve feltűnt, mert ilyet még nem hallottam. Tudniillik ez a derék bolsevista szerkesztő titokban nagy Wagner-imádó volt. Ezért a kislányt Richardának hívták, mert hogy Richard Wagner után lett elnevezve.

És találkoztam Berlinben az igazi népi demokráciával is, mert az NDK televízió autója vitt el ide meg oda. Televíziós sofőr és a szerkesztő. És a szerkesztő minden reggel, amikor beszálltunk a kocsiba, akkor a sofőrrel részletesen megbeszélte a napi programot, és kérte hozzájárulását az útvonalakhoz. A sofőr látványosan elgondolkodott. Bólogatott, de volt, amire azt mondta, hogy nem, ő ezt nem javasolja, arra ne menjünk. És ezt a szerkesztő mint a dolgozó nép akaratát, tudomásul vette.

1984–89 SALT LAKE CITY, AMERIKÁBAN

A mormon főváros. Itt tanítottam öt éven át minden nyáron, két hónapos operaénekes kurzuson.

A tanfolyam minden évben egy nagy nyilvános operavizsgálattal zárult a központi tér egyik reprezentatív termében. A nővendékek tulajdonképpen műkedvelők voltak, de az előadások színvonala néha jobb volt, mint egy profi operáé. Ez azzal is magyarázható, hogy a mormonok viszonya a színházhoz tradicionálisan különleges.

Amikor sok üldöztetés és kálváriás utazás után megérkeztek erre a helyre, akkor vezetőjük, Brigham Young első dolga volt, hogy színházat alapítson, ahol ő maga is játszott. Még szinte semmi se volt, de a színház már működött.

Mormon kapcsolatomról és kalandjaimról szólok még később...

1992 LUXEMBURG

Itt Játszotta az Operettszínház a *Szép Helénát* a rendezésemben. Ez azért is érdekes volt, mert egyszerre játszottuk német és francia nyelven magyar színészekkel. Ez közvetlenül a rendszerváltás után történt, és ott tapasztaltam valamit, ami sajnos

azóta is érvényes. Tudniillik a gazdag Luxemburgban valami pocsék szállodát adtak, és nagyon kevés napidíjat fizettek. Ez volt minden.

Az első előadás után elkaptam az impresszáriót, és a következőt mondtam: „Kérem döntsék el, hogy szocializmus van vagy kapitalizmus. Ha kapitalizmus, akkor rendes szállodát kérünk, és fizessenek tisztességes napidíjat, hiszen óriási sikerünk van. Ha szocializmus van, akkor rendben van, hogy rossz a szálloda, rendben van, hogy kicsi a napidíj, de akkor a hercegség párttitkára adjon egy fogadást a tiszteletünkre, és osszon látványos kitüntetésekkel. Nagy plecsniket, amit jól lehet fényképezni, különböző alkalmakon ki lehet tűzni, és majd a temetéskor jól mutat a párnán.”

Azóta is gyakori gondom ez, hogy szocializmus van vagy kapitalizmus. Egyszer talán el kéne végre dönteni... Annyi biztos, hogy a kettőnek az a keveréke, ami nálunk van rendszeresítve, vagyis, hogy mind a kettőnek a rossz oldala működik, az nem egészséges.

1993 WELLINGTON, ÚJ-ZÉLAND

Ott rendeztem a *Turandotot*. A mormonok révén kerültem oda, mert a Salt Lake Cityben található Utah Opera titkára lett az igazgató Wellingtonban, és már az első évében meghívott.

Onnan egy másik mellékes, de szintén tanulságos élményemről számolnék be. Ott találkoztam a legmeggyőzőbbben azzal a borzalmas világjelenséggel, amikor az emberek elkezdenek spórolni a nyelvvél, amikor egyre kevésbé beszélnek tisztán, szépen és csak azzal törődnek, hogy a beszéd minél kevesebb szájmozgással járjon, mert hát az is izommunka, fáradság. És jaj, csak rövid legyen.

Volt egy amerikai tenoristám, aki amikor megköszönt valamit, akkor mindig a következőt mondta: „Tenela!”

Ez az ő nyelvén azt jelentette, hogy „thanks a lot”, fonetikusán „tenks e lat”. Már ez is rövidítés, de neki még ezt is fárasztó volt kimondani. Hányszor dühöngök idehaza, amikor lenyelik a szöveget, és főleg akkor, amikor ennek már szinte kultusza uralkodik a televíziós sorozatokban.

Wellingtonban egyébként maguk a lakosok a legangolabbak az egész angol nemzetközösségben. Ott aztán gyönyörűen beszélnek angolul, azt az „Englisht”, amit mi az iskolában tanulunk. Ott, szemben Londenal, én bizony minden szót értettem.

2001 HAMILTON, KANADA

Ott a *Szerelmi bájtalt* rendeztem. Az első próbán élém jött a kórus vezetője és átadott egy listát, amiben felsorolták a kórus jogait. Európai szemmel nézve fantasztikus jogok! Például ötven percenként a kórus minden tagjának jár egy üveg ásványvíz, 45 percenként garantáltan szünetet kell tartani, akárhol is tart a próba. De még az is szerepelt a listán, hogy a kórustag, ha melllette bárki olyan dezodort használ, amire allergiás, akkor előadás közben is kimehet a színpadról. Az is elő volt írva, hogy hogyan kell őket próba közben megszólítani, meg hogy férfi nőhöz hogyan közeledhet. Mindez sok-sok oldalon részletesen kifejtve.

Pár nap múlva együtt ebédeltem az egyik főszereplőmmel, és kérdeztem, ez hogyan lehetséges? Mert nagyon impozáns, hogy a kórustagoknak a szakszervezet jóvoltából ennyi joguk van. De hogyan sikerült ezt elérni?

Azt felelte:

– Nekik tényleg rengeteg joguk van, viszont kevés pénzt kapnak. Nekünk, szólistáknak pedig nincsen semmi jogunk. Ezzel szemben nekünk nagy a gázsink.

Ez is egy rendszer. Ott a viszonyok így vannak kiegyensúlyozva. És az is igaz, hogy a „dolgozó” élete itt biztonságosabb,

mint a sztáré. Ezért harcolták ki Hollywoodban az operatőrök, hogy ők nem művészek, csak technikusok. Mert ha művészek, akkor nincsenek jogaik, ám amíg csak technikai munkatársak, addig maximális védettséget élveznek. Tehát Hollywoodban a rendező, a színész, az művész, a filmet létrehozó operatőr csak technikai munkatárs.

2002 BELGRÁD, MADLENIANUM OPERA

Così fan tutte. Nagyon megtisztelő felkérés volt. Ugyanis ez a belgrádi magánopera messze több pénzzel és lehetőséggel rendelkezett, mint az Állami Operaház.

A neve azért Madlenianum, mert a Zepter világcég tulajdonosnőjét Madlenának hívják. A szerb származású Madlena, ha hiszik, ha nem jacht helyett színházépületet vásárolt Belgrádban, és önmagáról nevezte el. Madlena kedvenc operája a *Così fan tutte*. És amikor megvette és elkeresztelte a színházát, akkor kiadta az utasítást a színházigazgatónak, hogy járja végig Európát, és ahol a legjobb *Cosìt* látja, annak a rendezőjét hívja meg Nándorfehérvárra – mert ott, Belgrád elővárosában áll Szerbia legjobban ellátott operaháza a Hunyadi- és a csataemlékmű közelében. Ezért a sikeres premier után büszkén mondtam, hogy én vagyok a második nándorfehérvári győző.

A színházon túli két élményem, hogy láttam a szétbombázott külvárosokat, amelyeket Koszovó miatt romboltak le még Milošević idején, és levontam a tanulságot: az amerikaiak, ha tényleg akarnak, akkor beavatkoznak!

A másik színházon kívüli élményem, hogy autóval jártam Budapestről Belgrádba, és gyakran léptem át a magyar–szerb határt. És mind a két oldalon választásra készültek. És mind a két oldalon virítottak a választási plakátok. És a magyar oldalon minden párt mindegyik jelöltje mosolygott a plakátokon. A szerb oldalon

pedig minden jelölt arca ökölbe volt szorulva. Hát nem véletlen, gondoltam, hogy itt kitört a polgárháború.

Nálunk meddig mosolyognak még a jelöltek???

2003 MÜNSTER - NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

A *Carment* állítottam színpadra. Ez a rendezésem a Magyar Állami Operaházban is színre került, sőt még Japánban is járt vendégjátékon.

A rendezésem Magyarországon egy kicsit avantgárdnak hatott. Tudniillik az egésznek a kerete az volt, hogy turisták járkák Spanyolországot. Nem avatkoznak a cselekménybe, de rácsodálkoznak Carmenra, rácsodálkoznak a torreádorra, és némi véleményük is van mindenről. Azért választottam ezt a formát, mert aki ezt a nagyon spanyolos darabot írta, Bizet nem volt spanyol, hanem francia, és olyan szeretettel tekintett rá a spanyol világra, mint az én turistáim a színpadon, vagy mint Brahms a *Magyar táncok*ban Magyarországra. Ebben volt egy kis irónia, de az előadás mindenütt az eredeti darab nyomán haladt.

Na, ennek következményeként aztán Budapesten született olyan könyv is, ami megírta, hogy micsoda disznóság, hogy én meghamisítom a *Carment*. Ezzel szemben Münsterben, ahol már dühöngött a rendezői színház, az elképzelésem konzervatívnak tűnt. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy a turista kereten belül az operát hitelesen játsszuk el. Ez pedig a helybeli lila művészek szerint régimódi megközelítés volt, akkor, amikor a *Trubadúrt* Düsseldorfban, vadnyugati kocsmában játszották. Nekik valami vad, valami más kellett mindenáron. Nálam pedig Sevilla, cigánylány, dohánygyár, minden úgy, ahogy az eredetiben.

Na, és akkor jött a színház dramaturgja, aki ezt ócskának találta, és folyton bele akart mindenbe szólni. Mire én azt mondtam

az igazgatónak, hogy csak akkor dolgozom tovább, ha a dramaturg több próbára nem jön. Megvolt a premier, elementáris siker, állva tapsolt a közönség itt szokatlanul hosszan. Münsterben egy darabot általában bérletben eljátszanak harmincszor. A *Carmen* negyvenöt előadást ért meg, és további évekre prolongálták, ami teljesen rendhagyó eset volt. Az utolsó előadás után búcsúzáró bankettet rendeztek, és a város vezetői is ünnepelték a nagy sikert.

És akkor ott odajött hozzám az a derék dramaturg, és azt mondta:

– Jó, ha tudja, hogy több évi munkánkat tette tönkre.
Ennyit a modernségről.

2006 SZENTPÉTERVÁR, VAGY AHOGY A REPÜLŐTÉR FELIRATA FOGAD: SZENTPÉTERVÁR – LENINGRÁD, A HŐS VÁROS!

Itt is rendeztem három előadást. A hajdani fényűző palotában a Zenés Komédia Színházban, ebben a gyönyörű városban, szemben a csodálatos Orosz Múzeummal. A *Víg Özvegy* (12 évig volt műsoron), *Madame Pompadour*, *Montmartre-i ibolya*.

Több mint 30 év után újra orosz színházban.

Minden ismerős. a nagyszerű orosz színészek és a rémes bürokrácia. A változatlanul élő tragikomikus cári beidegződések és a sok kedves, melegszívű ember. A faluról egyre csak áradó, félelem táplálta, engedelmes nyájszellem, és a színház megbecsülése és megható szeretete.

Én nagyon szeretem az oroszokat! A *Borisz Godunov*, a *Hovanscsina*, az *Anyegin*, *A pikk dáma* a kedvenc operáim. A *Háború és béke* nekem a legkedvesebb regény. Csehovot imádom, de Saljapint és Netrebkót is. És minden itteni munkám örömteli volt.

Szóval elfogult vagyok, és lehet, hogy ezért, bizony úgy gondoltam, az ukrán konfliktusban az oroszoknak sok mindenben

igazuk van. Végül is a Krím váltakozva sok nép otthona volt, amíg több mint 200 éve Nagy Katalin Oroszországhoz csatolta és eloroszosította. Azután a szovjet korszakban egy fogadáson Hruscsov odaajándékozta Ukrajnának. Pedig Szevasztopol lakosságának nagyobb része ma is orosz. És az ukrán politika a náluk élő orosz lakossággal elég pocsekul bánt. És miért túrték volna az oroszok Ukrajna NATO-tagságát? Az amerikaiak se túrték el Santo Domingóban meg Grenadában baloldali rendszert, és ami Kubához kapcsolódik, arról nem is beszélek.

Még egyszer: szerintem sok mindenben igazuk volt az oroszoknak. Egészen addig, amíg el nem indultak a tankok. Onnantól kezdve semmiben sincs igazuk.

De amikor Péterváron dolgoztam, akkor még nem volt ukrán konfliktus. Akkor a kevésbé látványos grúz konfliktus volt napirenden.

Amikor korábban Moszkvában dolgoztam, akkor még élt Sztálin idejéből a nagy grúzimádat. Akkor nagy dolog volt, ha valaki grúz! A legnépszerűbb Moszkvában az Aragvi grúz vendéglő volt, és mindenkiért rajongtak, akinek valami köze volt Grúziához. Na, most pont fordítva. Amikor azt mondtam, hogy szeretnék elmenni egy grúz vendéglőbe vacsorázni, akkor azt felelték, hogy nem ajánlják. Mert egyre csak él az a döglletesen erőszakos cári-sztálini nacionalizmus. Persze az is igaz, hogy ez az orosz nacionalizmus győzte le Hitlert. Úgyhogy mint mindennek, ennek is két oldala van. De egyik oldal se menti azokat az aljasságokat, amiket ma Ukrajnában véghez visznek.

2011 KAZAHSZTÁN, ALMATI

Ismét *A Vég Özvegy*. Ennek az a története, hogy korábban megrendeztem a darabot Szentpéterváron, és az ott már az ötödik évadban volt műsoron. Na most, az egyik előadást meglátogat-

ták egy kulturális konferencia résztvevői. Különböző kulturális miniszterek a volt Szovjetunió országaiból konferenciáztak Szentpéterváron. Ezen részt vett a kazah kulturális miniszter is. Láttam *A Víg Özvegyet* és ráparancsolt az Almati Operaházra, hogy tűzze műsorára a darabot, és hívjon meg engem, mert hát az előadás neki nagyon tetszett. Úgyhogy meghívtak, odautaztam és nagyon nagy sikert csináltunk.

Én most itt nem az előadásokról beszélek, csak egy-egy élményemről, amelyek tanulságosak voltak és melyekből sokat megtudtam a világról.

Például Almatiban jó orosz-szovjet szokás szerint minden szerepből három szereposztás volt. És a főpróba héten kért az igazgató, hogy beszéljük meg, melyik szereposztást szeretném a bemutatóra. Én megneveztem, hogy kik a legjobbak. Mire az igazgató közölte, hogy ő kit szeretne a címszerepre, és azt is elárulta, hogy azért éppen őt, mert a művész az államelnök feleségének legjobb barátnője. Mire én azt feleltem, hogy nagyon sajnálom, de ő a leggyengébb!

– De hát kit akar? – kérdezte az igazgató.

Megmondtam, hogy én melyiket szeretném, mire hosszú gondolkodás után így szólt:

– Jó, hát az se rossz, mert képviselő a férje.

Ennyit arról, hogy milyen sokfélék a rendszerek, és a diktatúráknak milyen fokozatai léteznek a világban.

És egyáltalán, néhány szót ezekről a rendszerekről. Mert az is fontos igazság, hogy mialatt én anno a Szovjetunióban és nemrég Kazahsztánban jártam, színházakban kitűnő emberekkel dolgoztam és nagyon sikeres volt az életem, azalatt ott tízezreket üldöztek, azalatt ugyanabban az országban sokakat lecsuktak, azalatt ugyanabban az országban, meg még '56 után nálunk is szörnyű megtorlások voltak. Hát akkor ezekben az országokban nem lett volna szabad dolgozni? Ez is lett volna egy lehetőség.

De az is lehetőség volt, hogy rendeztem a Szovjetunióban, és sok-sok embernek okoztam örömet. Sok-sok ember egy este valamit látott a világból, vagy tanult, vagy jól érezte magát. Na, most mi a fontosabb? Ez mindig nagy dilemma és nagy kérdés.

Az, ami morális, vagy az, ami sokaknak használ?

Mondok egy jelenkori példát. Volt egy török újságíró, akit Szaúd-Arábia ankarai követségén megöltek, földaraboltak és elégették. A CIA kiadott egy hivatalos jelentést, amely szerint az újságíró meggyilkolását a szaúdi koronaherceg rendelte el. Ezután a jelentés után nem több mint három hónappal az amerikai elnök ellátogat Szaúd-Arábiába és hosszan kezét ráz a koronaherceggel. Ez erkölcsi szempontból menthetetlen. De ezzel elérte, hogy Szaúd-Arábia megemelte az olajtermelését, és most éppen megállás nélkül esik a benzin ára, ami sok millió embernek jelent könnyebbséget.

Na, most mi legyen? Ez a nagy kérdés, ami állandóan felmerül egy magamfajta emberben, aki ilyen hosszan él, annyi minden helyen megfordul, sőt még vezető állásokat is betölt.

Nekem az volt az irányító elvem, hogy az ember mindig jó lelkiismerettel nézhessen tükörbe mindazért, amit abban a buborékban csinál, amiben él, mert mindenki egy buborékban él. Én a magam körében igyekeztem senkinek sem ártani, mindenkinek használni, mindenkinek segíteni, és sok embernek örömet okozni. De a magam buborékjában azzal is szembenéztem, hogy nem váltom meg a világot.

Ma is megveszem a pulóvert, amit esetleg fillérekért készítenek rabszolgamunkával, fölszállok a repülőre, ami szennyezi a levegőt, megeszem a csirkét, amit szörnyű körülmények között tartanak, úgy, mint velem együtt oly sok millió ember. De teljes felelősséget vállalom magamért, azért, amit bárhol és bármikor csináltam.

Hát, ez is egy út. Nem biztos, hogy az egyetlen, és nem biztos, hogy a legjobb – de én ezen jártam.

1965–2015 JAPÁN

Ahová most ismét úton vagyok, tizennyolc év után.

Tizennyolc évvel ezelőtt az utolsó előadás az általam rendezett *Rigoletto* volt, amit akkor eljátszottunk vagy hússzor, legalább hat városban. És így visszagondolva mindenféle emlékeim jönnek elő, a történetekből pedig hol van tanulság, hol nincs.

Mert abból nincs tanulság, hogy amikor először megérkeztem, megdöbbsentem a forgalom látványától. Tokió az a város, ahol talán a világon legtöbb autót, felüljáró látható, és sok más, ami a közlekedést szolgálja. Minden modern, minden korszerű, mindenben sok pénz fekszik, és mégis elviselhetetlen az autók világa, elviselhetetlen a csúcsforgalom. A legutolsó alkalommal a tokiói repülőtérrel két és fél óra alatt jutottam be a szállodába, holott normál körülmények között ez háromnegyed órás út. És elnéztem a rengeteg nagyszerű utat, a tumultust, és végképp rájöttem, hogy az autózás jövője reménytelen. Ami persze nem igaz, hiszen az ember eddig még mindig mindenhez akklimatizálódott.

Másik téma, ahol viszont van tanulság: a vasút!

Nemcsak a legendás gyorsaság és pontosság, hanem az is, hogy az állomásokon mindenütt, ahogy jöttünk kifelé, kétoldalt rengeteg pult sorakozott, ahol finomabbnál finomabb ételek várták az utazókat. A pultok előtt és mögött ropogós, patyolattiszta, érdekes, különböző színű egyenruhákban eladók. Ők is olyan gusztusosak, mint az ételek. És a vidéki állomásokon is a kőpadló olyan tiszta, hogy arról enni lehet.

Nálunk kormányok jönnek, kormányok mennek, de azonos, hogy az olyan közügyekre, mint vasút, meg egyéb közlekedés, mindig keveset költenek. Itt viszont a tömegközlekedés az érdeklődés középpontjában áll. Nem spórolnak semmivel, még az emberi munkaerővel sem. Számomra Japán egyik legszimpatikusabb

tulajdonsága, hogy hiányzik az az úgynevezett „reformszemlélet”, ami nálunk mindig mindenütt így szól: „Jaj csak létszám – azaz ember – ne legyen!”

Másik mellbevágó emlékem az oszakai repülőtér, amit egy mesterséges szigetre építettek a tengeren. És ehhez a repülőtérhez nem is tudom, hogy hány – hat vagy nyolc – híd vezet. Nekem azt mondták, hogy ezeknek a hidaknak több az értéke, mint az éves nemzeti jövedelem Magyarországon. Hát erre is azt mondom, hogy tanulság nincs, mert mi sem anyagilag, sem technikailag, sem munkamorálban nagyon sokáig nem fogunk még itt tartani.

Mert a munkamorálra is van példám. Az opera legelső vendégjátékán a *Traviatát* játszottuk. A *Traviata* első fináléjában egy duettet hallunk, Flora a színpadon énekel, Alfredo pedig a színpadon kívül. Ennek a technikai megoldása az volt, hogy a szoprán élő hangon énekel a színpadon, a tenor hangja meg felvételtől. Így ment sokszor Magyarországon, és Japánban is így játszottuk. Az első nyolc helyen semmi hiba nem volt. Ám a kilencediken a külső hang elment világgá. A tenorból semmit se lehetett hallani. A szoprán a színpadon kívágta magát, remekül énekel egyedül, de azért mindenki érezte, hogy itt a dolog nincs rendben, itt nagy hiba történt.

Na, ezután a szünetben megjelent egy japán úr az ügyelőnél, azután nálam, és közölte, hogy ő a hibás, ő a felelős. Ő rontotta el, mutogatott saját magára. De még az énekesnő öltözőjébe is bement, és tőle külön bocsánatot kért. Vele is hajlongva közölte, hogy ő a felelős. Nem azt mondta, hogy ezzel a vacak hangbe rendezéssel nem megy a dolog, hanem azt hajtogatta, hogy én, én, én vagyok a hibás. Szerintem ez a morál vezet el a nyolc oszakai híddhoz. Ez is tanulságos volt.

Meg az is, hogy Japánban voltak, vannak, akik a művészetet nagyon is elszántan kedvelik. Jelentős szponzorok, akik nálunk viszont nincsenek.

Pedig itthon is akadnak már milliárdosok. Magyarországon létezik egy külön kis kiadvány, címe: *A 100 leggazdagabb magyar*. Nem tudok róla, hogy különböző művészeti produkciókat különösebben támogatnának. Ezzel szemben az Operettszínház japán vendégútja úgy jöhetett létre, hogy élt egy nagyon gazdag özvegy, akinek még egy golfpályája is volt Magyarországon, valahol Szentendrén. Gyakran idelátogatott, látta az Operettszínház előadásait, nagyon szerette azokat, és szponzorálásával segítette, hogy a színház vendégjátéka Japánban létrejöhessen. Odáig ment a művészet pártolásában, hogy amikor Oszakában voltunk, ahonnan valami 200 kilométerre esett a palotája, akkor egy helikoptert küldött előadás után, és több művészt elhozott, hogy azok nála még énekeljenek.

De maradt elkedvetlenítő tanulság is a hölgy után. Imádott fényképezkedni. Vagyis volt a kíséretében három hölgy, akik egyebet se csináltak, mint a milliárdos asszonyt fényképezték. Azt hiszem, több tízezer fénykép készült róla mindig és mindenütt. Halála után két szomorú dolog történt. Amikor az Operettszínház elkérte a fényképeket, amik hozzánk kapcsolódtak, megtudtuk, hogy a rokonok a fényképeket mind egy szálig elégették. Ezenkívül az impresszárió, aki az Operettszínházat Japánba vitte, nehézségekkel került szembe, mert bizony hiányzott a pénz, amit a hölgy adott a vendégjátékokhoz. Tanulság: A kapitalizmusban sok a jó, de vannak kockázatok és mellékhatások is.

És az is tanulság, hogy nem érdemes magunkról sok fényképet, sok emléket, no meg önéletrajzot hátrahagyni, mert egy idő után úgyis mind elvesznek. Na, de mégse adom fel.

Arra is emlékszem, hogy az egyik kedvenc Japánban Antal Imre volt, *A Vig Özvegy*ben ő játszotta Nyegust, imádta a közönség, mint Budapesten. Bearanyozta a vendégjátékunkat, hiszen esténként egy-egy beszélgetés, egy pofa sör mellett felejthetetlen humorával az életben pont úgy elvarázsolt, mint a tévében vagy

a színpadon. Ám idehaza Antal Imre, ez a nagy sztár nyomorult körülmények között halt meg. Nagyon betegen, elhagyottan, komoly gondok között. Senki sem törődött vele.

Tény, hogy a művészek életének utolsó szakasza nem mindig rózsás. Gyakran fölemlegetem Hegedűs Gyulát, a Vígszínház hajdan oszlopos művészt, aki ma utcanév, akiről döbbenet olvastam, hogy tulajdonképpen éhen halt. És Déryné ifiasszony, akiről annyi film készült, ő bizony színházi jegyszedőként fejezte be pályáját, és magam voltam a tanúja annak, hogy a korabeli nagy sztár, Ruttkai Éva, amikor beteg lett és már nem tudott játszani, rémes anyagi gondokkal küzdött. Tanulság: becsljük meg minden gesztust, amit a művészek kapnak azért, hogy túléljenek, azért, hogy legyen viszonylag békés öregségük, és örüljünk, ha ez annyira, amennyire megvalósul... Addig, ameddig.

A Víg Özvegy előadásában szerepel egy pavilon. Ebben a pavilonban nagyon fontos események zajlanak és abba ki-be mászkálnak. Sajnos átok ült ezen a bódén. A budapesti több száz előadáson alig lehetett elintézni, hogy az ajtaja időnként magától ki ne nyíljon. Öt előadásból három alatt kinyílt a legváratlanabb és legzavaróbb pillanatokban. Nem nagyon, csak úgy résznyire, és nem tudtuk, hogy mitől. Félttem, hogy Japánban is így lesz, de ment az előadás, és soha nem nyílt ki. Fölmentem előadás közben a színpadra, és azt láttam, hogy egy japán úr ül a pavilonban, és az a feladata, hogy valahányszor az ajtó ki akar nyílni, ő megfogja. A gondoskodás, a figyelem az egyik legfontosabb emlék, ami ebből a nagyszerű országból megmaradt bennem.

És mindenütt a készség arra, hogy segítsenek. Zenekari tagunk megkérdezte a szomszédos trafikban, hol van egy látszerész, aki a szemüvegét megjavíthatná? A trafikos becsukta a boltját, és személyesen vezette el a látszerészhez.

Apróság, de jellemző: sok a taxi Tokióban, de hiába esik az eső, mindegyik mindig tiszta, és minden taxisofőr fehér

kesztyűt és nyakkendőt visel. Nekem ez nem hiányzik Budapesten, de az a figyelem, ami ott mindenütt jelen van, az már gyakran.

Meg az a szocializmus. Azt kell mondanom, hogy Japán, ez a nagyon kapitalista ország, azért nagyon szocialista. Ott a jegyek a mi előadásainkra akár operettbe, akár operába egyaránt nagyon drágák voltak. Lényegesen drágábbak még a nyugat-európai jegyáraknál is. Kérdeztem az impresszáriónkat, hogy hogyan tudják ezeket a jegyeket eladni. Mire megtudtam, hogy a jegyek túlnyomó részét a nagy üzemek, a Toyotától kezdve az acélművekig megvásárolják, és a legjobb dolgozóiknak adják jutalmul. Tehát serkentik az embereket arra, hogy kultúrát fogyasszanak.

Van aztán másfajta emlékem is. Még korábban jártam itt egy magyar televíziós delegációval. Annak idején egy japán magán-televízió meghívott minket tárgyalni filmcseréről. Egy hetet töltöttünk Tokióban, és a hét folyamán kirándulást szerveztek Nikkóba. Nikkó templomváros, nem messze, gyönyörű műemlékekkel. Elindultunk, de szokás szerint rémes volt a forgalom, és mire odaértünk, már dél körül járt az idő. Így aztán vendéglátóink mindenekelőtt elvittek minket ebédelni. Méghozzá egy nagyon-nagyon jó sütögetős vendéglőbe, ahol rengeteg finom, különleges ételt ettünk. Igen ám, de ebéd után el kellett indulni, nézni a templomokat. És akkor az egyik derék televíziós vezető megszólalt, és azt mondta:

– Magyar ember ebéd után nem sétál.

És nem indult el. Mert egyszerűen az ebéd annyira leterhelte, hogy kész passz. No meg a maradék sör is fontos volt a számára. Mi elmentünk, ő pedig kihagyta Nikkó templomait. De, mint mindenhez, ami tévedés az ember életében, gyakran járul magyarázó ideológia. Itt is, amikor visszatértünk, az elvtárs már nagyjából magához tért és káromkodva szidta a templomokat

meg a vallásokat. Azt emlegette, hogy Marx megmondta, a valóságok a nép ópiuma, ezek a templomok hülyítik az embereket, az ilyeneket nem támogatja azzal, hogy odamegy és ezzel elismeri az istencsalást stb. stb. Szóval megideologizálta, hogy lusta, kövér, sokat evett, nem tud mozogni és bunkó. Ez is Japánban történt, de nem rájuk volt jellemző.

Arra is emlékszem, hogy amikor a *Traviatát* játszottuk, mi eredetileg nem azt akartuk odavinni. A *Trubadúrt* ajánlottuk, mert az frissebb előadás volt. Mire az impresszárió közölte, hogy ragaszkodnak a *Traviatához*, a *Trubadúr* nekik nem megfelelő darab. Kérdeztem, miért? Mind a kettő Verdi-mű. Mi a különbség? Az a különbség, hogy az iskolában nem tanítják a *Trubadúrt*. Verdit ismerik, de vele kapcsolatban mint ismert darab náluk a *Traviata* jön szóba. Ők olyan darabot tudnak jól eladni, amit az iskolában tanítanak.

A cím, a cím nagyon fontos! Lehet, hogy nálunk is jobban kéne törődni azzal, hogy milyen című darabokat játszunk? De úgy kéne többet adni a címekre, hogy azért eldöntsünk egy nagy dilemmát. És bocsánat, hogy megint kitérek magyar, meg európai gondolatokra, de hát ez a könyv már ilyen.

Szóval a *Traviata* nagy sikert aratott Japánban. És az egyik megrendítő élményem az volt, hogy a szűz közönség hogyan fogadta. Itt láttam olyan fiatalokat a nézőtéren, akik életükben először találkoztak ezzel a darabbal, és a végén bizony sírtak, sírtak, sírtak. Ebből az a kérdés vetődik fel, hogy kiknek játszik az operát? Azoknak, akik mindent már ötször-hatszor láttak, és a könyökükön jön ki a remekmű, vagy azoknak, akik most látják először. Ez mindig egy nehéz kérdés. Németországban egy színházban láttam valami szörnyűséget, egy modernista hülyeséget, ahol elmegyógyintézetben játszották a *Varázsfuvolát*. Kérdeztem a barátomat, a magyar fő-zeneigazgatót, hogy miért van szükség ezekre az elmezsikarásokra?

Azt felelte:

– A közönségünk már mindent látott sokszor, és egyre csak követelik, hogy legyen valami más.

Ez a legyen valami más, ez a színházakat ugyanúgy mérgezi, mint az, hogy legyen úgy, mint régen volt. Egyik rémesebb, mint a másik. Meg a múltkor hallottam az Operában azt a kifejezést, hogy nem játszunk előadásokat az opera néniknek. Az opera nénik tényleg elég rémesek, mert azt követelik, hogy minden olyan legyen, mint 50 évvel ezelőtt. Náluk csak a modern bácsik rémesebbek, akik meg csak annyit akarnak, hogy mindig más legyen. Valamit találjanak ki. Hát persze, valamit ki kell találni, de a remekműveket, azokat úgy kell eljátszani, hogy az szólaljon meg, ami a művek tartalma. Hangsúlyozom: Szerintem!

Na jó, hát ennyi kitérőt tettem, de visszakanyarodok most Japánra, és elmesélem, hogy volt egy szörnyű élményem is.

Kérem szépen, az impresszárióm elvitt Tokió mellett egy hegyre egy különleges kis szállodába, ahol a vendégnek japán szaunával kedveskedtek. A japán szauna csodálatos. Az ember először fürdik a forró vízben, majd rögtön átmászik a jéghideg medencébe, és oda-vissza mászkál a forró és a hideg víz között. Nagyon jó, én amúgy is imádom a szaunát meg ezt a fajta hatást.

Színházban szoktam mondani, hogy Mozart az maga a szauna, mert az egyik pillanatban szívszorító dráma, a másik pillanatban meg röhögni kell. Ezt a váltakozó hatást szeretem én Mozart, Shakespeare, Molière darabjaiban. Ez színházban a szauna. Itt viszont egy eredeti japán szaunában fürödtem. Utána egy egyszerű, csodálatos japán ebéd, igazán elkényeztetett az impresszárió, és mindehhez egy gyönyörű, hatalmas limuzinnal hozott ide és azzal vitt vissza Tokióba. Igen ám, csak visszafele belekerültünk abba a bizonyos csúcsforgalomba. És ott voltunk a sztrádán, amit kétoldalt mindenütt betonoszlopok kereteztek. Se ki, se be. Előttünk is autó, mögöttünk is autó, mellettünk

betonfal. Mindez nyolcas sorban. Mert bár ez egy kétszer nyolcas sztráda volt, de nem nagyon tudtunk mozogni. Lépésben haladt a hatalmas limuzin, és hát bocsássanak meg, nagyon jó volt az ebéd, és nekem egyszerre csak kakálni kellett. És egyre jobban kellett. És nem haladtunk. És ott ültem a csodálatos limuzinban, a csodálatos élmény után, és úgy éreztem, hogy én mindjárt összecsinálom magam, amit nem tehetek meg. És ment az autó lépésben, és múlt az idő, és én egyre rosszabbul voltam, és egyre jobban szenvedtem, és megéreztem akkor ott a csodálatos autósztládán, a csodálatos limuzinban, a csodálatos hegy után, hogy az ember mennyire törpe, és mennyire ki van szolgáltatva a saját vacak kis fizikumának. Szerencsére, amikor már úgy éreztem, hogy most már mindjárt meghalok, vagy hát, összeszarom ezt a parádés kocsit, akkor feltűnt valami kis úti vendég, ahova berohanhattam. Ez életem egyik leglicéresebb emléke.

Az is emlékem, amikor valamelyik japán út előtt azt kérdezte egyik énekesünk, hogy milyen városokba megyünk. Az ügyintéző felsorolta a városokat, többek között Hirosimát. És a barátunk boldogan felkiáltott:

– Jaj, de jó! Hirosima! Hát abban a városban van az az isteni négyemeletes tésztavendéglő!

Szóval neki Hirosimáról nem az atombomba, nem az a csodálatos emlékmű, nem a történelem, hanem a tészta jutott eszébe. Hadd tegyem hozzá, annak a fényében, ami velem történt, ott az országúton a limuzinban: lehet, hogy neki volt igaza.

És volt egy felejthetetlen drámai élményem is. Az első vendéjátékunk idején az Operettszínházhoz csatlakozott Bánki László, a televízió szerkesztője. Nagyszerű barát, akit nagyon szerettem. Ő volt a Zenés TV Színház feltalálója, gazdája. Nagyon sok mindent csináltunk együtt, pótolhatatlan, remek ember volt. És mivel a magyar színház, a magyar operett olyan sikeres

volt, hogy Japánba hívták vendégszerepelni, ő elintézte az akkori televíziónál, hogy erről tudósíthasson a magyar nézőknek.

Így egy magyar televíziós csapat is kiutazott Japánba az Operettszínházzal. Gyártásszervező, operatőr, hangmérnök és Bánki mint szerkesztő riporter. Zárójelben jegyzem meg, hogy ez ma elképzelhetetlen. Nemsokára utazik az Opera társulata a *Denevérrel* Indiába, a *Varázsfuvolával* Japánba, de nem hiszem, hogy jön velünk valaki hírt adni a sikerről.

Tartottunk két próbát Oszakában *A Vig Özvegyből*, és a harmadik napon délelőtt fél 11-kor kezdődött a főpróba. Amikor megszólalt a zenekar, egyszerre csak odarohant hozzám az egyik japán vezető, és sápadtan közölte, hogy „Herr Bánki gestorben”, azaz Bánki úr meghalt! Bánki Laci az éjszaka folyamán szívrohamot kapott, a jelek szerint kiemelkedett az ágyából, de rögtön összeesett és meghalt. Nagyon-nagyon megrendültünk. Én napokig rosszul voltam, nem tudtam enni, belázasodtam... nagyon hiányzott az a nagyszerű ember.

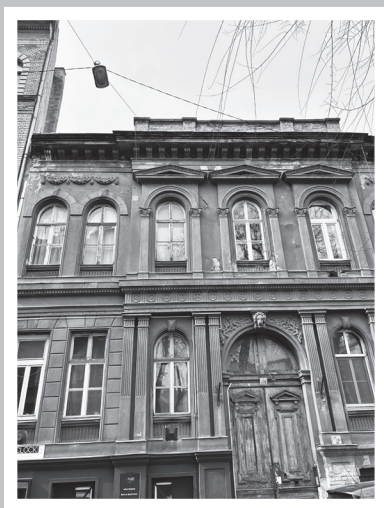
Az is megrendítő élmény volt, ahogy a japánok mindent elintéztek. Segítettek, hogy az operatőr egyedül is elkészíthesse a filmet, Laci maradványait Tokióban elhamvasztották, és hamvait ünnepélyes szertartáson adták át nekünk. A film gyártásvezetője dobozban hozta haza a hamvait, amit azután együtt helyeztünk el a Farkasréti temető urnaparcellájában. Ennyi az emberi élet, tanultam meg ismét oly sokadszor, és azt is, hogy mindig körülöttünk somfordál a végzet. Sok remek zenés film őrzi Bánki Laci emlékét. Én is rágondolok, mikor ismét úton vagyok Japánba.

Megy a repülő, remélem, minden rendben lesz.

A nemzetközi élményeim az életem fontos részét jelentik, de tudom, hogy egy életrajztól elvárják, hogy a kezdetektől meséljen el mindent. Nem úszom meg. El kell kezdeni előlről. Ahogy jeleztem, az első részt, születésemtől 1958 nyaráig csúcspontokról: „FENT” és bukások nyomán: „LENT” indítom.

Dórika

Dob utca 110.

Veruska

Révész-Salzberger Hermann
Nagyapám, a kelenföldi állomásfőnök